

Tschinquant' ans Dicziunari rumantsch grischun : referat salvà venderdi, ils 19 november 1954 a Cuoira, "Hotel Steinbock"

Autor(en): **Schorta, Andrea**

Objektyp: **Article**

Zeitschrift: **Annalas da la Societad Retorumantscha**

Band (Jahr): **68 (1954-1955)**

PDF erstellt am: **17.07.2024**

Persistenter Link: <https://doi.org/10.5169/seals-221562>

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Inhalten der Zeitschriften. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern. Die auf der Plattform e-periodica veröffentlichten Dokumente stehen für nicht-kommerzielle Zwecke in Lehre und Forschung sowie für die private Nutzung frei zur Verfügung. Einzelne Dateien oder Ausdrucke aus diesem Angebot können zusammen mit diesen Nutzungsbedingungen und den korrekten Herkunftsbezeichnungen weitergegeben werden. Das Veröffentlichen von Bildern in Print- und Online-Publikationen ist nur mit vorheriger Genehmigung der Rechteinhaber erlaubt. Die systematische Speicherung von Teilen des elektronischen Angebots auf anderen Servern bedarf ebenfalls des schriftlichen Einverständnisses der Rechteinhaber.

Haftungsausschluss

Alle Angaben erfolgen ohne Gewähr für Vollständigkeit oder Richtigkeit. Es wird keine Haftung übernommen für Schäden durch die Verwendung von Informationen aus diesem Online-Angebot oder durch das Fehlen von Informationen. Dies gilt auch für Inhalte Dritter, die über dieses Angebot zugänglich sind.

Tschinquant' ans Dicziunari rumantsch grischun

Referat salvà venderdi, ils 19 november 1954
a Cuaira, »Hotel Steinbock«
dad Andrea Schorta

Aint illa prüvada stüva da pravenda da Tschlin tschantaivan la stà dal 1900 duos Ladins da veidrischma schlatta in animada discussiun. Las curunas chi cuvernaivan l' intabladüra imbrünida, plainas stachidas da cudeschs vegls liats in pel, da manuscrits malmiss e buollats da la sort vivüda sün qualche crapenna o jau-den, laschaivan suppuoner la preschentscha d' ün ravarenda paschiunà pels fats e custüms dals perdavants. Andrea Mohr, nat a Susch l' an 1836, venerabel predichant, s' avaiva acquistà grands merits tras sia perscrutaziun da la litteratura ladina. Seis giast, daspö qualche eivnas a Tschlin, nun avess dimena pudü chattar ün meglter magister da rumantsch.

Il scolar, ün hom aint pels trenta, da statura nöbla ed ögls plains d' buntà, eira dr. Robert de Planta da Fürstenau e Zuoz, docter da filosofia, profuond cugnuoschidur da las linguas classicas, presumptiv editur d' ün dicziunari etimologic da la lingua latina, scienzià, al qual staivan avertas las plü onurificas professuras da las universitats svizzras e tudais-chas.

Il linguist da vastischem orizont, stupefat ch' ün linguach alpin, chi stuvaiva rinserrar tants misteris, nun avaiva amo chattà l' atenziun vuglüda, s' avaiva miss fingià l' an 1899 sves vi dal stüdi pratic dal rumantsch ladin e dal sursilvan, ch' el imprendet sco tants oters in chasa Fausta Capaul a Breil/Brigels, ed elavuret a medem temp ils plans per l' inventarisaziun sistematica dals dialects retorumantschs. Nus ingiavinain dimena leivmaing il cun-

tign da la discussiun quasi paschiunada chi impliva la stüvetta dal ravarenda Mohr. Già ün an avant, Robert de Planta avaiava inventarisà in divers quaderns il ladin muribund da Samagnun, avaiava vis la situaziun desastrusa a Filisur e Flerda. El savaiva chi fess prescha!

Turnà da Tschlin il linguist da Fürstenau fastinet da dar fuorma definitiva a seis grand questiunari linguistic, cudaschun da var 370 paginas, ch'el impalmet persunalmaing a ravarendas, mastrals e magisters in 16 cumüns rumantschs da Müstair fin Tujetsch. Per l'import da 100 frankets l'ün, ils correspondentes restituitan davo ün fin duos ans ils 16 questiunaris, plains combels da preziasas infuormaziuns.

Il giuven filolog, dr. Gion Luzi da Tumeagl al qual Robert de Planta avaiava dat in man ün oter questiunari da var milli plets schelts, pigliet la via suot ils peis per notar in 89 cumüns rumantschs la pronunzcha exacta da quaists plets in scrittüra fonetica. Dürant l'an 1904, eir quaist prezios material eira entrà illa biblioteca da Fürstenau. Là intant eira dvantà our da l'indogermanist da renomnanza mundiala il romanist, il plü profuond cugnuoschidur dals dialects retorumsantschs da seis temp. Plü cha'l material as mantunaiva e plü fich chi madüraiva in Robert de Planta la persvasiun, cha la raccolta eira apaina cumanzada, cha coura süls ers da la Surselva, da Schons e da Bravuogn, da Lü e da Guarda spettaivan amo monas e monas al mumaint da pudair spander lur mess aint ils graners. Gnanca da dir, ch'ün hom chi avaiava intant cumpli ils 40 avess pudü sperar da metter suot tet il guintschun be sulet. E perque l'hom da la scienza fet appel a l'hom da la pratica, al realisader energic e cler. Andrea Vital da Ftan, cussglier guvernativ e president da la Società retorumsantscha. La Società retorumsantscha chi daspö sia fundaziun dal 1885 avaiava sül program »da curunar sia ouvra cun la publicaziun d'ün general idioticon rhaeteroman« surpigliet be dalum il patronat da l'ovra naschainta. Cun 5000.— francs l'an a sa disposiziun, dals quals il Chantun pajaiava 1500.—, la Confederaziun 2 500.— e la Società sves 1000.— ingaschet ella il prüm redactur stabel, il giuven docter Florian Melcher da S-chanf, scolar dal genial Wilhelm Meyer Lübke, quella jada amo professur a Vienna.

El entret ils 1. december 1904. Quaist di das-cha dimena passar pel di da naschentscha da nos Dicziunari rumantsch grischun. Nun ais que üna nöbla perdüttanza dal spiert interrumentsch chi regnaiva pro 'ls iniziants, cha pacas eivnas davo, Planta e Melcher as chattan a Friburg cun prof. Giusep Huonder, chi svesc nun avaiva pudü seguir al calm da dvantar prüm redactor, per visar la via dad inchaminar. »Otas sprauzas«, — uschè scriva Planta in seis necrolog per Florian Melcher — otas sprauzas regnaivan in quel trio, chi ün bel di da December improviset allò üna seduta sur da l'idioticon da las trais fin tard aint per la not. Huonder, ün ourdvart ingenius linguist, eira be fö e flamma per collavurer eir el all' ouvra taunt chi permettaivan sieus dovairs a Fribourg. Üna düra sort ho scuidò que ad el ed a noss' intrapraisa: appaina ün quart d'an plü tard succombet el ad ün mel chi fingiò dad ans inno avaiva imnatschò sia sandet«.

Intant Florian Melcher as schlantschaiva cun ün entusiassem vairamaing impreschiunant in sia nouv' incumbenza. Che pudaiv' esser il program chi 'l stimulaiva a tanta früda? Che pudaiv' esser la mira d' ün' ouvra, da la quala grandas parts da nos pövel nun avaivan mo gnanca udi il nom, da la quala oters nu s' aspettaivan bler oter co ün archiv o mausoleum da süttischma materia filologica? Planta e Melcher, units da prüm d' innan culs strets liams tretschats d' üna mira cumüna, savaivan però novas da la muntada scientifica, patriotica ed umanistica dal Dicziunari. Ün public plü vast udit bainschi blerun plü tard da quaista mira, chi als duos prüms architects eira dvantada il cumpass da prüm d' innan. Robert de Planta la formulet in seis referat publichà dal 1952 aint illas Annalas (36 pag. 123 ss.) sco sguonda:

Mias practicas:

1. rinforzar ed animar la carezia per il lungatg mumma e cheutras era fortificar il lungatg sez;
2. influenzer il lungatg oral e scret arisguard puritad, vigur, originalitad, vivacitad dell' expressiun, aschibein ella tscharna dils plaids sco ella fraseologia;
3. far enconuscher las fasas pli veglias de nies lungatg;

4. porscher in reh e copius material folcloristic sur isonzas e cuseidas, cardientschas blauas, legns, proverbis, locuziuns etc., sco era sur l' enconuschientscha dellas caussas entir' entratga, e cheutras forsa clamar tier nova veta l'ina u l'otra particularitad dil temps vegl;
5. dar in' explicaziun cuorta, mo scientificamein bein fundada dil material porschiu, arisguard sia derivonza e parentaziun. Miras scientificas ein: porscher material per scrutaziuns scientificas, il qual material sto esser
  1. examinaus e controllaus criticamein;
  2. aschi complets sco pusseivel;
  3. bein disponius e mess en uorden;
  4. explicaus scientificamein en cuorta maniera, cun metter vitier indicaziuns per ulteriuras retschercas.

Tuot quaistas miras as concentraivan prümariamain in üna suletta: ramassar, ordinar ed explicar il patrimoni linguistic da noss perdavants in ün' ovra monumentala. Ramassar quaist patrimoni, quai vulaiva dir inchaschar tantas funtanas e funtanivas dal flüm da nossa favella sco chi sun vschinanchas ed uclans, vulaiva dir: metter ad ir ils büschens chi condüaivan ils filuns vivaints aint il grand reservuar dal Dicziunari, vulaiva dir: vagliar di per di cha quaistas büschneras e quaists auadottels nu stalivan aint illa dscheta da l'indifferentissem o nu vegnan tschuncs da las boudas e ruinas d'ün defaitissem, zoppà be memma suvent suot la mascra dal progress.

Ed in concreto: paziainta lavur dad ans vi d' ün questiunari chi tгнаiv' adaint d' üna cultura paura chasada sper ils vaders da Morteratsch e da Fex, güst uschè bain sco sper las vignas da Domat, ed ils chastagners da Pasqual, d' ün pövel chi daspö millaisems fa sia devoziun e sia mastralia, seis di da dret e sa faira in üna favella chi unischa grazia romana cun schlassezza muntagnarda. Quaist admirabel questiunari chi cumainza cul pled »Verwandschaft« e finischa sün pagina 1650 cul pled »Blitzableiter« füss stat invan, scha 'ls redactuors nun avessan cuntinuamaing vaglià ch' el giaja our in noss cumüns, ch' el chatta là l' accoglientscha amuravla in chasa d' pravenda, pro 'l sar magister,

mastral, silvicultur o meidi o eir tar qualche duonna spiertusa e svagliada, pronta da sacrificar quella part dal temp cha sias massarias nu travuondaivan ellas.

Na sainza ün sentimaint dad amarezza as plandscha Florian Melcher l' an 1908 cha da 65 correspondents chi avaivan impromiss lur cunlavor üna buna part sajan restats ozius o insufficienti. L' entusiassem da Melcher, seis natüral amiaivel e bainvugliant han savü da superar in buna part las mendas dals prüms ans. Cur ch' el l' an 1913 murit ill' età da be 38 ans, seis questiu-nari avaiva surpassà las 600 paginas. Co cha quaista mort dandetta culpit seis contemporans ans disch Robert de Planta (aint illas Annalas 29,14) culs plets: »A sia sepultüra as radunet ün' immensa assemblea da dappertuot inno. Que paraiva scu scha l' orma dal pövel rumauntsch svessa s' incliness sülla bara, purtand led per quel chi avaiva dedicho sia vita intera all' ameda veglia favella da nos babuns.«

Ils umans vegnan e van. Be a pacs aise dat da finir lur ouvra ant cha lur dis s' inclinan. Beats quels chi chattan l' orma fidela chi as tschainta vi dal taler per tesser inavant vi da lur taila.

La prümvaira dal 1914, in fatscha ad ün orizont incotschni dal malam chi avaiva da gnir, Chasper Pult da Sent, hom da 45 ans, filolog versà in fats da nossa lingua e da nossa litteratura, profuond cugnuoschidur dad üsanças e custüms, dschain pür: da l' orma grischuna seguit al clam da la Società retorumantscha ed as mettet a disposiziun dal Dicziunari. Las finanzas da nossa società nun eiran talas da pudair offrìr al romanist sentiner ün equivalent per la piazza sgüra ch' el avaiva a l' università da commerzi a San Galla. Cun malavita dad ambas parts as stuvet perque tscherner la via problematica d' ün dobel impegn: impegn chi garantiva al redactor si' existenza cun mezza piazza da professor e mezza piazza da directur dal Dicziunari! Be chi chi ha svesst stuvü experimentar la greivezza d' üna tala soluziun d'ürant ans ed ans sa, quant fich chi stuvaivan chalchar las pretaisas da duos patruns chi in sai dumandaivan tuots duos l' intera forza ed energia dad ün hom. Per 20 ans a la lunga lavuret Chasper Pult suot talas cundiziuns, per temps bainschi assistì da secretaris entusiasmaps, ma tuottüna surchargià da respunsabilità e pissers.

Tgnand adaquint da quaistas circumstanzias admirainsa doblamaing la prestaziun da Chasper Pult, chi promovet fin l'an 1921 il questiuari fin a la pagina 1650 e manet quattras a fin ün dals plü grands e fastidius puonchs dal program da nos Dicziunari. Suot sia bachetta gnittan eir fattas als grandas raschadas dad Andri Augustin a Müstair, Marmorera, Scharans e Veulden, da Bistgaun Cadalbert a Sevgein e da duonna Nesa Frigg a Dalin.

Al momaint cha Florian Melcher avaiva stuvü succomber, ün oter puonch da nos program eira amo apaina skizzà: la raccolta da plets e fuormas e möds da dir our da nossa litteratura, stampada e manuscritta daspö il 1528, in tuot ün' impreschiunanta produczion cha nossa Bibliografia retorumantscha cun seis 3 000 numers riva apaina da 'ns far incler. Bainschi avaiva Melcher fingià let ed excerptà ün ampel numer da vegls venerabels cudeschs; ma pür cun Chasper Pult quaista richa fontana as mettet a sbuorflar inandret: las milieras da bigliets our dal Nouv Testamaint da Bifrun, dals Psalms da Champell, da la Bibla da Scuol, da la Filomela da Martinus, da las Annalas e da la gigantesca Crestomazia da Casper Decurtins, da la pressa sursilvana, chi da nus sa da s'imaginar quantas uras da paziainta lavur e dad abnegaziun ch'ellas rinserran! Schi, dad abnegaziun da sai sves, perche il büro as rechattaiva ill' aigna abitaziun, ed al redactur faiva que suvent mal da stuvair metter davant üsch a seis Jonin, amo tracagnottel chi, buondrius e zaclin ch' el eira, provaiva da far quintar alch istorgia o patüfla, magari strand per la barba.

Cur cha l' an 1935 il redactur dvantà guaivd as retret da San Galla a Sent, laschand il büro dal Dicziunari a Cuaira, bramaiv' el finalmaing da vair qualche früts palpabels da sia lavur. La paschiun da dar fuorma al material ch' el e seis antecessur avaivan ramassà e ch' el stimaiva per rich ed abundant, l' avaiva stimulà da sriver fingià l' an 1916 seis prüms artichels da prova. Ma tanter quels artichels fin a la fuorma definitiva, sco ch' ella as preschainta hoz aint il Dicziunari, sta üna düra senda dad infinidas prouvas, discussiuns e reponderaziuns. Chasper Pult l' ha battüda, quaista senda, rasegnadamaing, fin als 31 october dal 1939 ch'el gnüt clamà davent da la maisa redacziunala. El ha amo gnü plaschair da vair a cumparair ils duos prüms faschiculs dal Dic-

ziunari. Da seis artichels chattainsa però fin aint per l'ottavel faschicul.

Cur cha 'l büro da noss' ouvra naziunala gnit transferi l'an 1934 a Cuaira quintaiva nossa cartoteca 350 s-chaclas (vair rapport per l'an 1934 Ann. 49, 231). Dürant la redacziun dals prüms artichels dal custab A ans stuvettan atschertar tant sar Chasper Pult co seis collega entrà aint illa redacziun l'an 1935 cha 'l material, per quant rich ch'el eira, nu garantiva amo la survista cumpletta sur dals fats linguistics retorumantschs, ne regard als dialects locals dal preschaint, ne regard al linguach scrit da l'Engiadina, ma pustüt brich dal Grischun central e da la Surselva. Una nouva collecziun sistemática, organisada da mai stess stuvava provar da comblar il material, sainza retardar sensibelmaing la redacziun e la publicaziun da l'ouvra. Nouvas collecziuns a Dornat tras nos secretari Bistgaun Cadalbert, a Vaz ed in Tujetsch tras gfra. Mena Grisch, a Mustér tras Alexi Decurtins, a Veulden e Flerden tras mai, in plü in 29 cumüns tras Andri Peer chi s'inservit dal questiunari fonetic, granda quantità da pitschnas collecziuns occasiunalas, l'incorporaziun dal material collectà da Robert de Planta per Tschlin, Samagnun, Donat e Tumeagl, da Ramun Vieli per Dalin e Medel, da Martin Lutta per Bravuogn, da mai per Müstair augmantettan nossa cartoteca per tschients millis bigliets.

Che dir dal spogliamaint sistemàtic da la litteratura? Lavur gigantica vi a la quala as partecipet ün'intera equipa dad agüdants chi scrivaivan sün bigliets ils plets, ch'eu, in part eir Mena Grisch ed Alfons Maissen, avaivan suottastrichà aint in cudeschs vegls e cudeschs novs, ouvras religiusas ed ouvras giuridicas, belletristica e litteratura utilitaristica. Ün lung program as splajet uschè in pazchainta lavur, program interruiot da temp in temp causa la necessità dad incorporar aint in nossa cartoteca alfabetica il buriun chi inondaiva nos büro. Uschè da las 350 s-chachlas da l'utuon 1934 eschans rivats a las 750 s-chachlas da l'utuon 1954. Da la culuonna da bigliets da 75 meters o da l'otezza dal clucher da San Martin eschans rivats in quaists ultims 20 ans al dubel, vuol dir a 150 meters.

Hoz pudainsa bain resguardar nossa cartoteca per perfecziunada in tal möd da permetter üna redacziun andanta, sainza avair

dabsögn da novas retscherchas, excepziun fatta da cas specials. Amo l' an 1954 avainsa incorporà 100 000 bigliets in 4 mais da lavur consecutiva. Nos program da spoglimaint da litteratura va planet s' evadand. Que chi ans amo da far ais l' istess vast avuonda per ans metter in vista amo üna jada 150—200 000 bigliets.

Neir la collecziun sistematica da fotografias, skizzas e buns disegns dad ogets, üsaglias, s-chierpa, vaschella, chasas e tablats, custüms etc. nun ais amo cumpletta. Tuottüna ai ella fingià uossa cun seis ca. 5000 numers collectats in part sün gitas e per part cun expediziuns sistematicas d'ürant ils ultims 20 ans per las crapennas intuorn, ün instrumaint da lavur chi ans renda bunischemes servezzans.

A giubilaris as soula far quache regal o balandada saja be per güdar a superar il sentimaint dal pais dals ans, o saja per documentar quattras simpatia e fidela amicizcha. Il plü grand regal cha nos Dicziunari retschevet in quaist seis tschinquantavel an, ais bain la cartoteca ladina e lombardo-ladina da professor Jacob Jud barmör. In üna cartoteca da passa 100 s-chaclas avaiva quaist inschmanchabel ami da noss'ouvra e grand scienzià reuni excerpts our da tuot la litteratura scientifica davart il rumantsch dal Grischun, da las Dolomitas, da Friaul e da l' anfizona lombarda e veneta, v. d. dals dialects dal Tessin, la Vuclina ed il Trentino. Quaista cartoteca chi ha güdà fingià bleras voutas a sclerir dumandas etimologicas per nos DRG gnit surdatta a noss' ouvra in memoria da prof. Jud e figürarà daquinderinvia in noss inventaris, in noss rapports ed in nossas publicaziuns suot il titul »Cartoteca Jud«. Ella fuorma per uschè dir la culmaina da nossas cartotecas.

Per rediger ün dicziunari nu basta üna cartoteca. Dasper ella sto star sco oter instrumaint indispensabel la biblioteca. L' istorgia da la biblioteca da nos Dicziunari in quaists 50 ans nun ais s-chüsa per blers plets. Prof. Pult possedaiva üna discreta biblioteca privata chi restet natüralmaing in mans da la famiglia. Que chi ans gnit surdat ils ans 1935 e 1940 sco possess da la Società eira talmaing s-chars ed insufficiaint ch' üna lavur da redacziun cun quaist instrumaint füss statta dal tuottaffat impussibla. Noss' ouvra füss intivada in mals imbruogls, scha la bellischma biblioteca da dr. Robert de Planta Fürstenau nun an füss

gnida surdatta l' an 1933 sco impraist ed in seguit alura eir sco regal persunal. Grazcha a quaista biblioteca ch'eu tegn a disposiziun dal Dicziunari, ed als acquists cha nus avain pudü far d'ürant ils ultims 20 ans, disponinsa hoz d' ün instrumaint uschè bain dotà ch' el ans fa bunamaing independents da las bibliotecas publicas, e permetta da mantgnair la qualità da noss artichels sül nivo actual da la scienza.

Cun ün sentimaint da recugnuschentscha invers il destin, chi bainschi ha ferì plüssas jadas noss' ouvra, ma chi l' ha eir salvada suot sia protecziun, constatainsa hoz dimena, cha l' ouvra dal »Dicziunari rumantsch grischun« s' ha sviluppada in möd allegravel ed ais hoz talmaing consolidada, cha sia cuntinuaziun in ün' atmosfera paschaivla, sia cumparsa regulara pel bö'n da nos Rumantsch e da la scienza ans para garantida, premiss cha eir la fundamainta finanziaria, statta da prüm d' innan fallambra, fallambretta, possa gnir mürad' oura da möd ch' ella porta la chasa.

Davart la basa finanziaria da l' ouvra orientescha la seguainta survista:

an:	subvenziuns:			total	forzas da lavur:	
	Confed.	Chantun	Lia rumantscha		redac- tuors	secre- taris
1905—1907	2 500.—	1 500.—	—	4 000.—	1	—
1908—1913	4 500.—	2 700.—	—	7 200.—	1	1
1914—1919	4 500.—	3 300.—	—	7 800.—	1/2	1
1920—1934	4 500.—	3 300.—	2 800.—	10 600.—	1/2	1
1935	4 500.—	3 000.—	2 800.—	10 300.—	1	1
1936—1937	4 875.—	3 000.—	2 800.—	10 675.—	1 + 1/2	—
1938—1939	6 500.—	3 000.—	2 800.—	12 300.—	1 + 1/2	—
1940—1941	6 500.—	3 000.—	2 800.—	12 300.—	1	—
1942—1943	9 000.—	3 000.—	2 800.—	14 800.—	1 + 1/2	—
1944—1946	9 000.—	3 000.—	2 800.—	14 800.—	1 + 1/4	1
1947	9 000.—	3 000.—	2 800.—	14 800.—	1	1
1948—1953	14 000.—	14 000.—	2 800.—	30 800.—	1	1
1954—	30 000.—	14 000.—	2 800.—	46 800.—	1	1 + 1*

*) üna secretara e diversas bunas forzas da lavur per temp limità.

Ils imports cha tant la Confederaziun co 'l chantun Grischun concedittan a noss' ouvra sun stats ourdvar modests. Els permettaivan malapaina l' ingaschamaint d' ün redactur. Ans a la lunga nu pudet gnir finà ingün secretari. Tuottüna descha que dad esser grats invers nossas autoritats ed invers la Lia rumantscha, chi in princip han adüna recugnuoschü la necessità da s-chaffir eir per nos rumantschs ün dicziunari fundamental. Scha pustüt la Confederaziun sbursand sias contribuziuns als quatter vocabularis naziunals nu dovret per nos DRG la medema masüra sco pel »Schweizerischer Idiotikon« o pel »Glossaire des Patois de la Suisse Romande«, ils quals per temps survgnivan 4—5 voutas daplü, schi quaista fatala sproporziun ais be statta la conseguenza dad ün' orientaziun chi laschaiva suppuoner cha 'l DRG füss ouvra bler main voluminusa co las otras.

Las experienzas fattas dūrant ils ultims 20 ans, ans mussettan pero cler e bain, ch' ün Dicziunari rumantsch grischun chi correpuonda eir scientificamaing a las esigenzas modernas nun as lascha cumprimer aint illa quarta o tschinchavla part dal spazi cha 'ls oters vocabularis naziunals dovran, anzi stopcha pudair quintar eir el cun seis var 10—12 volüms cun ün lung temp da cumparsa e saja dimena sforzà dad ingaschar na be ün redactur, ma almain duos o trais. La direcziun dal Schweizerisches Idiotikon (vi al qual lavuran 4^{1/2} redactuors) e dal Glossaire (cun trais redactuors) han sustgnü plainamaing quaist püt da vista. In noss' istanza cumünabla dals quatter »Vocabularis naziunals« dal gün 1952 al Departamaint federal da l' Intern avainsa provà da persvader eir las autoritats federalas da quaist stadi da las chosas ed avain chattà bun' incletta. Tuottüna nossas tentativas lantschadas in ün temp pac favuraivel füssan bain statta invanas, scha nos stimà magistrat grischun, sar cussglier naziunal dr. Giusep Condrau da Mustér nu las avess reactivadas cun ün postulat aint il Cussagl naziunal, postulat inoltrà a medem temp da sar cussglier vallais Troillet aint il Cussagl da Stadis. Ils postulats incumbenzaivan il Departemaint federal da l' Intern da s-chaffir üna basa legala per garantir noss quatter vocabularis naziunals svizzers ils mezs ch' els dovran per lur progredimaint. Els avettan il bel success cha quaist departamaint ans det chaschun dad inoltrar ils 21 mai 1953 propostas per üna sanaziun definitiva da

nossas intrapraisas. Ils 8 october 1954 cumparit lura il messadi federal, chi darà la basa per las decisiuns da las Chambras cha nus oramai pudain spettar cun tschertezza per l' an 1955. Nus nu dubitain cha 'l chantun Grischun as unirà a quaist sforz da muntada naziunala, da maniera cha a partir da l' an 1956 noss' ouvra pudarà quintar cun la lavur da duos, bainbod dafatta da trais redactuors ed üna secretaria e dimena cun ün considerabel augment dals fasciculs an per an. Nus nu vulain zoppantar il dalet lasupra, cha quaist messadi federal, dal qual fingià meis antecessours as insömgiavan, ais gnü da port' aint güst cha nos Dicziunari preparaiva per seis 50 avel anniversari. Tschert, al temp da misiergia nu sieuarà brichafat il temp da cuccagna, ma almain saransa da quinder invia in duos u trais al timun e tuots sainza l' ümiliant dover dad ir da temp in temp per las portas. Il dicziunari ingrazcha publicamaing a sar cussglia dr. Condrau per sia simpatia e seis prezios agüd!

Zuond stimats preschaints! Chi prouva da skizzar l' istorgia d' ün' ouvra uschè vasta ed a medem temp uschè complexa sco nos Dicziunari in ün referat d' ün' ura nu das-cha as perder aint illa bos-chaglia dals infintis detagls. Ma trand las grandas lingias nu das-cha el neir succomber al ris-ch da privar il quader ch'el depingia da quella vibranta tensiun chi per ün mez tschientiner ais statta perdüta da l' entusiassem giuvenil, da la perseveranza virila e bod fanatica chi animet plü o main a tuot quels chi as azardettan aint ils latschs da la grand' ouvra.

Schi laschà 'ns dimena pensar ün mumaint darcho als homens chi han suolchà, semnà e tschunc la mess sül champ da nos Dicziunari.

L' ögliada buntadaivla da Robert de Planta, drizzata vers ün dalöntschi avegnir e tuottüna sensibla als dovoirs dal preschaint, ils trats energics dad Andrea Vital, il giurist cler e realisader, tuots duos implits da sincera simpatia pel giuven redactur Melcher, alura Chasper Pult, rar exaimpel d' ün equiliber armonic tanter artist e scienzià, que sun ils quatter grischs chi han dat taimpra decisiva a l' ouvra in seis prüms decennis. Vital e Planta, l' ün president da la Suprastanza, l' oter president da la Cumi-schiun filologica, consciaints ch' els d' eiran, da las paschiuns da la Grischunia rumantscha, han clamà dal 1907 al professor Louis

Gauchat, redactur dal Glossaire romand, 1914 al professor Jacob Jud, fundatur dal gigantic Atlas linguistic, sco commembers da la Cumischiun filologica. Tuots duos la sun restats fidels fin a lur mort subentrata dal 1942 e dal 1952. Quaista Cumischiun a la quala dal 1933 fin 1953 fet part eir il valent sursilvan Ramun Vieli, ais statta insembel culla Suprastanza per uschèdir l'anguel perchürader dal Dicziunari. In quaist ravuogl dad homens independents da che tendenzas e paschiuns chi esser possan, da profuonds cugnuoschiduoors in dumandas lexicograficas in general e retorumantschas in special sun gnüts discutats infinits detagls d'organisaziun, da finanzas e da redacziun, ma, Dieu saja lodà, eir problems umans. Qua gnit fuschinà quel spiert d'equipa, dschain pür, quella cordial'amicizcha chi güdet adüna darcho suraint a tuots obstaculs.

Na chi füss i adüna tuot glisch, gnanca da dir. Pustüt ils prüms vainch ans, cur cha 'l giuven puleder, cha 'l Dicziunari eira, paraiva da nu lair trar gualiv, Supastanza e Cumischiun nun eiran adüna daperüna co cha l'armaint füss da metter darcho suot ils stadals. Ma la persvasiun cha l'otra part avaiva insè in ögl eir ella be il bön da l'ouvra, ha güdà a vendscher tuttas adversitats. E quaista voluntà da s'incleger ha chattà ün bun lö aint illa Suprastanza pro 'l fin poet ramoschan Jachen Luzzi, stat president da la Società dal 1925—1934, e s'ha lura consolidada suot la bachetta da nos stimà cussglier guvernativ dr. Robert Ganzoni, chi ouramai daspö 20 ans porta cun nus plaschairs e pissers. El e professor Jud han güdà ad adozar l'ouvra aint in quel ambiaint da dignità scientifica, ma eir umana chi rendan la lavur uschè agreabla. Trais amis e scholars da Jacob Jud sun gnüts clamats ün davo l'oter aint illa Cumischiun filologica. Prof. Franz Fankhauser da Winterthur, l'hom dal qual ün infinità da dissertaziuns svizzras manzunan ils buns servezzans sco cussgliader e correctur, ha dat a nos dicziunari il vesti exterior, chi al sta usche bain. El ha corret fin hoz las 1200 paginas da l'ouvra duos e trais voutas per uschedir custab per custab. Nus deplo-
rain ch'el causa malatia nu po assister quaista saira a nossa festa.

Dr. Paul Scheuermeier, il renomnà exploratur da l'Atlas linguistic da Jaberg e Jud, entret in nossa cumischiun sco successur

da professor Gauchat l' an 1941. Da sias solidas cugnuschentschas in dumandas da l' inventarisaziun linguistica, ma pustüt eir davart ils urdegns paurils ha nos Dicziunari profità fich bler già avant ch' el acceptess la presidenza da la cumischiun sco successur da prof. Jud. El chi as rechatta quaista saira eir in quaista sala, festagia hoz in tuotta quaidezza il 35 avel anniversari da sia partenza da Turi sco exploratur da l' Atlas. Ils 19 november 1919 cumanzet el sia granda lavur a Ziran in Val Schons, lavur chi 'l manet in tschinch an fin giò a Roma. Be pacs da nus sanche somma immensa da strapatschs cha la raccolta dal material cun ün questiuari da var 2000 dumandas in 306 cumüns e citads talianas cuostet.

Avant s-charsamaing duos ans avainsa cumpagnà sün sunteri a nos ami Ramun Vieli. El chi in seis giuvens ans passaiva generalmaing pel futur redactur sursilvan dal DRG stuvet malavita desister causa seis greivs impegns sco redactur dals Vocabularis sursilvans. Aint illa Cumischiun, a la quala el fet part d'ürant 20 ans, seis votums avaivan grand pais. Seis cussagls e seis agüd in dumandas dal sursilvan ch' el cugnuschiva sco gnanc' ün avant el, sun stats da grand' importanza per l' ouvra. Seis protocols redats cun la conscienziusità e bun' inceletta chi 'l characterisaivan, sun documaints da valur düraivla. Sco seis successur salüdaivla quaista saira a sar prof. Konrad Huber da l' università da Turi. Bivgnantar lessans eir als duos suppleants da la Cumischiun, dr. Heinrich Schmid da Turi e dr. Alexi Decurtins da Trun.

Daman a bun' ura la Cumischiun filologica as raduna per la 73 avla jada. 73 tschantadas que vuol dir per homens chi vegnan sü da Turi e da Berna l' offerta da 73 dis da lavur a pró da nos Rumantsch. Id ais dimena be ün act dad elementara recugnuschentscha, scha nus als rendettan uossa l' omagi ch' els han merità.

Ch' els am concedan, stimats preschaints, ün batterdögl per ans algordar eir da meis collavuratuors al büro daspö il 1935: da duonna Mena Wüthrich-Grisch chi fet part a la redacziun dal 1942 al 1943 e da dr. Alfons Maissen, chi ans prestet seis agüd dal 1944 al 1946. Els han parti cun mai diligiaintamaing sulai e sumbriva da l' intrapraisa. Da manzunar lur qualitads specialas sco linguists ans pudainsa abstgnair: I basta da dar ün tschüt aint ils

artichels ardöffel, asöl, assenz, aviöl da Mena Grisch aint il prüm volüm, ils artichels astella, aug, augsegner, avna, banc dad Alfons Maissen stats accolts favuraivelmaing da la critica, per savair cha amenduos avessan gnü qualitats per restar inavant redactuors dal Dicziunari, scha lur sort nun als avess gnü prescrit oters champs d' operusità.

Las prestaziuns da noss secretaris e da nossas secretarias: da dunschala Rosa Condrau da Mustér, Andrea Casanova da Trun, Martin Lutta da Flond, Clara Matsch da San Galla, Stiafen Loringett da Vargistagn, Heinrich Voneschen da Riein e Bistgaun Cadalbert da Sevgein fidels collavuratuors da Florian Melcher e Chasper Pult, da Mena Grisch da Tinizong, Tina Conrad da Tavo, Annina Christoffel da Ramosch, Elsi Buchli da Scharans, chi daspö il 1940 han excerptà millieras e milliuns da bigliets, han ordinà mais ed ans a la lunga ün material immens, han scrit a maschina na be il manuscrit dal Dicziunari, ma eir tuot la correspundenza, tuots rapports e referats, las prestaziuns dad els tuots sun restadas per uschedir anonimas. Be il redactor chi cugnuoscha lur scrittüras, chi ha invista i 'l diari da büro, sa cha l' ouvra ha d' ingrazcher eir ad els. Quellas culuonnas imposantas da bigliets chi s'adozessan sü surour il clucher da San Martin, ellas sun il simbolic monumaint eir da lur diligenza e perseveranza.

Amo ün anonymus vulainsa trar our da seis cuvel zoppà quaista saira, sar Rest. Antoni Caviezel, il versà tipograf da la Chasa Bischofberger e Cumpagnia. El ha cumanzà dal 1938 a cumpuoner nos Dicziunari, cumposiziun a man, custab per custab tras 1170 paginas da noss' ouvra. Sar Caviezel ais ün tipograf uschè versà aint il sistem da noss' ouvra, cha nus ans pudain spargnar dad indichar cun che tips da stampa cha las singulas parts han da gnir missas! El ais ün da nos plü prezius collavuraders, tant plü ch' el as dà paina da seguir eir al cuntgnü dals artichels ed ans contribuit fingià d' üna jada buns exaimpels e muossamaints.

Algordain' ans amo da noss exploratuors dr. Gion Luzi da Tumegl, dr. Andri Augustin da Sent, dr. Andri Peer da Sent a Lavin, dr. Alexi Decurtins da Trun, dr. Annemarie Bodmer da Turi, chi cumplettand la lavur dals redactuors e secretaris han collectà in üna granda part da noss cumüns millieras e millieras da plects e fuormas per noss' ouvra. Lur lavur e quella dals agüdants chi

excerpettan our da tants e tants cudeschs il material suottastrichà da nus ais manzunada in detagl aint ils rapports cha nus publi-chain an per an aint illas Annalas. Pensain per finir amo üna jada als bliers correspondents, homens e duonnas, paurs, magisters e ravendas da nossa terra rumantscha, chi han dat cun anim avert tuot que ch'els stimaivan per bainvgnü ad ün dicziunari naziunal. Tuot nossas fadias füssan stattas invanas, sch' els vessan desdit.

Lavur cumüna! avaina nomnà la lavur da nos Dicziunari. Ed in lavur cumüna quinta la cumünanza e na il singul. Tschert! Ma üna jada mincha tschinquant' ans das-chainsa bain evocar ils noms dals homens e da las duonnas chi minchün han dat a l' ouvra da lur aigna persunalità. Ils morts ed ils vivs!

Per chi chi'd ais giuven, l'anniversari nun ais in prüma lingia la s-chüsa da meditaziuns davart il passà, nun ais ün rendaquint ed ün examen da conscienza, ma blerant üna cuorta posetta per tour plü sten in mira il böt vers il qual el as santa portà da seis ideals.

Il Dicziunari rumantsch grischun sta »nel mezzo del camin di sua vita«. El ais dimena madür avuonda per as render üna jada quint da que ch' el ha prestà, per meditar severamaing seis cuors, sas mendas e seis bön. El ais experientà avuonda per savair a chi ch' el debitescha sias megldras qualitats. — Ma el ais eir amo giuven! Giuven avuonda per urdir plans per ün vantüraivel avegnir, critic avuonda per as far il fermischem propöst, da perfecziunar sias metodas, schlangunar ils pass invers seis böt, curaschus avuonda per as metter eir da quinder in via aint illas filas da quels chi cumbattan per l' existenza e la dignità da nossa favella rumantscha.

*

E cheu, stimai auditurs, vegnis vus bein a lubir ad in linguist che dapi 30 onns ha rimnau plaids, fuormas e numns en mintga vitg de nies cantun, de bandunar in amen il dominant de siu agen idiom ladin, per secussegljar cun ses confrars de tschell' aua! Prendend en mira il pli proxim avegnir dil Dicziunari, sperein nus oravontut, ch' ei seigi concediu all' ovra de survegnir finalmein sco secund redactur, in redactur sursilvan.

Quei ei buca ina necessitad politica! Buca mo ponderaziuns tactics stimuleschan nus leutier, schegie che quellas giogan inà impurtonta rolla en nies moviment, mobein en emprema lingia ils basegns pratics. Igl ei era buca aschia ch'il sursilvan fuss representaus insufficientamein en nossa cartoteca e biblioteca. Mintgin che sedat breigia ded examinar ils bigliets en nossas scatas, bigliets grischs per la Surselva, cotschens pil Grischun central ed alvs per l'Engiadina, sa seperschuader che nus essan dil tuttafatg libers de campanilistem. Certas secziuns de nossa litteratura romontscha, aschia per exempel ils scribents moderns dils davos tschien onns u la litteratura giuridica dil medem temps, ein representadas en nossa cartoteca bia pli fetg cun mussaments ord il sursilvan che ord il ladin. Il medem vala pil folclore. Schegie che nies Dicziunari ha mai giu la ventira de haver in redactur giud la Surselva — dr. Alfons Maissen ha operau memia cuort temps per saver exercitar in' influenza decisiva — ha noss' ovra tonaton survegniu temprà e character renan e quei entras Caspar Decurtins, il titanic creatur della Crestomazia retoromontscha. Quella Crestomazia che nus citein per aschidedir sin mintga pagina ei vegnir in crap de cantun de nies Dicziunari. da excerptada aschi manedlamein che ella astga vegnir considerata

Sche nus garegein dapi vegn onns in collega sursilvan, daventa quei pia buca cugl intent ded indossar ad el la grevezia ded ina completaziun dil material per sia vallada.

La vera raschun schai zanu' auter. Il Dicziunari rumantsch grischun penetrescha cun ses artechels fundamentals afuns viaden ellas pli finas aveinas semasiologicas e psicologicas dil lungatg. E gest quella part dil lungatg, che selai ualvess fixar sin bigliets e metter en ina cartoteca, quella part sa vegnir schenghegiada all' ovra mo dad enzatgi che ha empriu de tedlar sils pli fins accords che vegnevan ord la bucca della mumma. Sche noss' ovra vul d' avventar il spieghel buca mo dil lungatg, mo era dell' olma de nies pievel, lu sto ella saver profitar dell' experienza de fegls ded omisidus idioms, dil renan e dil ladin. Igl engaschament d' in redactur sursilvan sa denton mo vegnir realisau sche la Surselva tegn a disposiziun in um capavel e sch' ella gida nus a scaffir las premissas materialas per garantir ad el in' existenza. Jeu fetschel per-

quei appel a nos convischins della Surselva, sinaquei ch'els sustegnien nus en tuttas tentativas en quella direcziun.

En stretg connex cugl engaschament d' in secund redactur stat in auter pugn de nies program: igl augment della producziun annuala. Tgi che dat in' egliada sin quels fegls, che illustreschan igl andament de nossa lavur, tgi che vesa che duront ils davos vegn onns nossa cartoteca ei vegnida augmentada pil 100/100 vegn a conceder, ch' ei era entochen dacheu nunpusseivel ded accelerar en medem temps era la publicaziun. Ils 23 fascichels che nus havein publicau dapi 1938 ein il maximum de quei che ei insumma stau pusseivel. Cun nossa cartoteca ded oz havein nus finalmein scaffiu las premissas per in tempo pli spert. E sch' il niev redactur semetta beingleiti sut il giuv de paregl e lubescha forse aunc ch' ins detti culs onns in tec crena da sia vart, lu astgein nus esser optimists era concernent la comparsa dell' ovra.

Tgi ch' enconuscha la historia de nies moviment romontsch dils davos tschuncont' onns, tgi che ha observau attentamein ils progress fatgs cun nossas grammaticas e nos vocabularis pratics, ei gia daditg vegnius pertscharts che nies Dicziunari ei adina staus unius stretgamein era cul quitaun pil manteniment de nies lungatg ed era en in cert grau cul svilup legreivel de nossa litteratura. Schegie ch' il Dicziunari rumantsch grischun ei in' interpresa della Societad retoromontscha, sche eis ei tonaton la ferma voluntad de siu redactur de cultivar e mantener era cun la Ligia romontscha e cun las societads che fan part de quella in' atmosfera de fritgeivla cunlavur per ideals cumins. Noss' ovra vegn a porscher vinvon siu agid als vocabularis pratics pil ladin, surmiran e sursilvan. Sco entochen dacheu vegnan sias portas a restar aviartas als students che enqueran cheu las fontaunas per lur dissertaziuns, u era mo in bien cussegl u susteniment moral. Schegie che pasch e tgeudad ein ils elements els quals il Dicziunari prosperescha il meglier, sche tema el buc il combat e l' acziun nua che quels ein necessaris. Schegie che nos artechels ston vegnir screts ellas quater preits de nos biros a Cuera, sche senuspin nus buca ded ir giuado da temps en temps ad encurir il contact cul pievel, sias fiastas, sias cusseidas e ses quitaus.

Il pievel svizzer ha concediu a nies lungatg romontsch inavusch en siu concert. Aschilunsch sco ei pertucca la linguistica,

sesenta il Dicziunari undraus ded astgar representar nies reto-romontsch era suro ils confins helvetic. Igl ei nies ferm propiast de far quei sco entochen uss en ina fuorma seriusa, vengonza della approbaziun de ses fundaturs e promoturs da Robert de Planta entochen tier Jacob Jud. Schegie che noss' ovra ha entschiet a comparer pér 50 onns suenter il »Schweizerdeutsches Wörterbuch« e pér 14 onns suenter il »Glossaire romand«, vegn ei a restar vina-von nossa ferma voluntad de reconquistar il temps piars aschilunsch sco mo pusseivel, sinaquei ch' il pli pign de nos vocabularis naziunals sappi era el metter aunc en nies tschentaner siu davos fascichel sigl altar della patria.